

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.152>

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛГБТ ОСІБ В УКРАЇНІ

Наливайко Л.Р.,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
помічник ректора Дніпровського державного університету
внутрішніх справ з гендерних питань
ORCID: 0000-0002-7696-4223

Наливайко Л.Р. Дискусійні питання забезпечення прав і свобод ЛГБТ осіб в Україні.

У статті здійснено дослідження дискусійних питань забезпечення прав і свобод ЛГБТ осіб в Україні. Наголошено, що у складних умовах воєнного стану значна увага приділяється захисту прав уразливих категорій громадян, але ситуація із забезпеченням прав та свобод ЛГБТ осіб в Україні виглядає неоднозначною. З одного боку, Україною було вжито певні кроки у напрямку подолання дискримінації таких осіб. З іншого боку, існують значні розбіжності між декларованими правами та реальними механізмами їхнього забезпечення. Зазначено, що станом на кінець 2024 року сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність не знайшли закріплення як захищені ознаки у Конституції України. Так само не знайшло належної правової регламентації право на зміну (корекцію) статевої належності. Визначено, що Україна належить до більшості держав, які допоки не включили до конституційних законів положення про недискримінацію і рівність прав та свобод ЛГБТ осіб. Разом із тим, звернуто увагу на поступове збільшення кількості країн, які гарантують права і свободи ЛГБТ осіб на законодавчому рівні. Вказано на важливість долучення України до передових демократичних практик щодо забезпечення рівного й неупередженого ставлення до всіх категорій громадян. Підкреслено, що слушним і післявоєнний період може бути розгляд питання про внесення змін і доповнень до статті 24 Конституції України стосовно розширення переліку ознак, за якими особа є захищеною від дискримінації, шляхом виокремлення сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Так само вказано на можливість оптимізації процедури зміни (корекції) статевої належності для громадян України, згідно з рекомендаціями, викладеними у Міжнародній статистичній класифікації хвороб і проблем, пов'язаних зі здоров'ям (МКХ-11) та закріпленням відповідних змін і доповнень у статті 51 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Відзначено, що доцільність утворення спеціалізованої інституції із забезпечення прав і свобод ЛГБТ осіб в Україні потребує ретельного опрацювання політиками, правозахисниками та представниками ЛГБТ організацій. У цілому, зроблено висновок про те, що забезпечення прав і свобод ЛГБТ осіб в Україні залишається недостатньо ефективним.

Ключові слова: конституційні права і свободи людини та громадянина, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, дискримінація, забезпечення, гендер, статева належність, законодавство.

Nalivayko L.R. Controversial issues of ensuring the rights and freedoms of LGBT people in Ukraine.

The article analyzes the controversial issues of ensuring the rights and freedoms of LGBT persons in Ukraine. It is emphasized that in the difficult conditions of martial law, considerable attention is paid to the protection of the rights of vulnerable categories of citizens, but the situation with the rights and freedoms of LGBT persons in Ukraine looks ambiguous. On the one hand, Ukraine has taken certain steps to overcome discrimination against such persons. On the other hand, there are significant discrepancies between the declared rights and the actual mechanisms for their enforcement. It is noted that as of the end of 2024, sexual orientation and gender identity have not been enshrined as protected characteristics in the Constitution of Ukraine. Similarly, the right to change (correct) gender identity has not found proper legal regulation. It is determined that Ukraine belongs to the majority of countries that have not yet included provisions on non-discrimination and equality of rights and freedoms of LGBT persons in their constitutional laws. At the same time, attention is drawn to the gradual increase in the number of countries that guarantee the rights and freedoms of LGBT persons at the legislative level. The importance of Ukraine's accession to the best democratic practices to ensure equal and impartial treatment of all categories of citizens is emphasized. It is emphasized that in the post-war period, it may be appropriate to consider amending Article 24 of the Constitution of Ukraine to expand the list of grounds on which a person is protected from discrimination by highlighting

sexual orientation and gender identity. It also points to the possibility of optimizing the procedure for changing (correcting) gender identity for Ukrainian citizens, in accordance with the recommendations set out in the International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (ICD-11) and the relevant amendments and additions to Article 51 of the Fundamentals of Ukrainian Healthcare Legislation. It is noted that the expediency of establishing a specialized institution to ensure the rights and freedoms of LGBT persons in Ukraine requires careful consideration by politicians, human rights defenders and representatives of LGBT organizations. In general, it is concluded that the protection of the rights and freedoms of LGBT persons in Ukraine remains insufficiently effective.

Key words: constitutional rights and freedoms of man and citizen, sexual orientation, gender identity, discrimination, provision, gender, sex, legislation.

Постановка проблеми. Проблема розвитку громадянського, інклюзивного та рівноправного суспільства в Україні постійно перебуває у фокусі наукових досліджень, що справедливо дозволяє віднести її до однієї з найбільш важливих у вітчизняному політико-правовому середовищі.

Вирішення цієї проблеми багато в чому пов'язане з реалізацією закріпленого у статті 3 Конституції України головного обов'язку держави – утвердження і забезпечення прав та свобод людини [1]. Разом із тим, забезпечення прав та свобод людини виходить за межі національних правових дискусій і торкається фундаментальних засад демократії та гуманізму. Україна, як держава, що продовжує курс на європейську інтеграцію, не може залишатися осторонь відповідних глобальних процесів.

Так, у складних сьогоденних умовах воєнного стану значна увага приділяється захисту прав дітей, внутрішньо переміщених осіб та військовослужбовців. На відміну від перерахованих категорій, ситуація із забезпеченням прав та свобод ЛГБТ осіб в Україні виглядає неоднозначною. З одного боку, Україною було вжито певні кроки у напрямку подолання дискримінації таких осіб. З іншого боку, існують значні розбіжності між декларованими правами та реальними механізмами їхнього забезпечення.

Мета дослідження полягає у проведенні аналізу дискусійних питань забезпечення прав та свобод ЛГБТ осіб в Україні, виявленні існуючих проблем та розробці пропозицій для їхнього вирішення. Досягненню поставленої мети сприятиме вирішення наступних завдань: здійснення аналізу конституційних засад забезпечення прав і свобод людини в Україні з акцентом на ЛГБТ особах; проведення характеристики відповідності Конституції України зарубіжним стандартам забезпечення прав і свобод ЛГБТ осіб; виявлення основних перешкод належному забезпеченню прав і свобод ЛГБТ осіб; визначення шляхів удосконалення забезпечення прав і свобод ЛГБТ осіб.

Стан опрацювання проблематики. Різноманітним аспектам забезпечення прав і свобод ЛГБТ осіб в Україні присвячені праці: В. Гербут, А. Герц, Б. Логвиненка, Н. Назарук, Л. Нікітенко, А. Свящук, І. Сенюти, Т. Тарасевич, Я. Товпеко, Н. Уварової, О. Уварової та багатьох інших фахівців. Переважною мірою, науковий доробок був зосереджений на удосконаленні окремих складових правового статусу ЛГБТ осіб, або розгляді проблемних аспектів у реалізації прав і свобод. Водночас, у представленій роботі буде досліджено дискусійні питання забезпечення прав і свобод ЛГБТ осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу слід розпочати з того, що в Україні триває курс на входження до Європейського Союзу (далі – ЄС) на правах держави – партнерки. Зазначений вектор суспільно-політичного розвитку України передбачає гармонізацію національного законодавства із передовими європейськими стандартами прав людини. Забезпечення ефективного захисту прав і свобод уразливих груп населення, до яких слід віднести і ЛГБТ осіб, має стати одним із пріоритетних завдань держави, індикатором рівня демократії та готовності увійти до європейського правового простору.

У розділі II Конституції України від 28.06.1996 закріплено доволі широкий перелік прав та свобод людини і громадянина. Серед іншого, варто вказати на положення статті 21 «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» та статті 24 «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [1]. Серед наведених ознак не є виокремленими сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність (далі – СОГІ), але їх часто відносять до категорії «інших ознак». Так само не знайшло закріплення у Конституції України право на зміну (корекцію) статевої належності. Відповідно, відсутність серед захищених ознак СОГІ, а також конституційно гарантованого права на зміну (корекцію) статевої належності, сприяють дискримінації ЛГБТ осіб в Україні та ускладнюють забезпечення їх прав та свобод на рівні з іншими громадянами.

З цього приводу О. Уварова зазначала про те, що Конституція ухвалюється на десятиріччя, а то й століття, визначаючи ті цінності, за якими буде жити наше суспільство. Серед її базових засад – повага до людської гідності, незалежно від статі, раси, кольору шкіри, етнічного або соціального походження, генетичних характеристик, мови, релігії або переконань, політичних та інших поглядів, належності до корінних народів та національних меншин, майнового стану, місця проживання, обмеженої працездатності, віку, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації або будь-якої іншої ознаки. Вчена називає це тією універсальною цінністю, заради якої має єднатися суспільство, якщо воно прагне бути демократичним [2].

Урахування СОГІ в переліку захищених ознак не означає надання додаткових пільг або переваг ЛГБТ особам. Мова йде про рівність та інклюзивність, про недопустимість дискримінації. Примітно, що основний у досліджуваному аспекті Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 № 5207-VI, так само не містить поняття СОГІ та не враховує їх серед захищених ознак [3]. При цьому Б. Логвиненко та Н. Уварова зазначають, що за визначенням Американської психологічної асоціації, дискримінацією визнається несправедливе або упереджене ставлення до людей і груп на основі таких ознак, як раса, стать, вік або сексуальна орієнтація [4, с. 8].

У свою чергу, право на зміну (корекцію) статевої належності відсутнє у Конституції України, але закріплене у статті 51 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Примітно, що воно може бути реалізоване на прохання пацієнта відповідно до медико-біологічних і соціально-психологічних показань, які встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я. В такому разі у закладах охорони здоров'я особі може бути проведено зміну (корекцію) її статевої належності шляхом медичного втручання. Особі, якій було здійснено зміну статевої належності, видається медичне свідоцтво, на підставі якого надалі вирішується питання про відповідні зміни в її правовому статусі [5]. Таким чином, реалізація цього права ускладнена відповідністю «медико-біологічних і соціально-психологічних показань», а також не є імперативною попри таке самоусвідомлення особи та її бажання.

Отже, станом на кінець 2024 року СОГІ не знайшли закріплення як захищені ознаки в Конституції України. Так само як і право на зміну (корекцію) статевої належності. Чи правильним є такий підхід у сучасному демократичному суспільстві нам дозволить відповісти вирішення завдання щодо відповідності Конституції України зарубіжним стандартам забезпечення прав і свобод ЛГБТ осіб.

Для вирішення цього завдання ми свідомо оминули увагою низку фундаментальних міжнародних документів щодо СОГІ, але зупинились на позитивних національних практиках. Так, у публікації 2016 року К. Денлі зазначала, що відповідно до звіту глобальної дослідницької групи WORLD Policy Analysis Center (WORLD) та Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі (UCLA), лише у конституціях п'яти країн прямо гарантовано рівні права на основі СОГІ: Болівія, Еквадор, Фіджі, Мальта та Сполучене Королівство. Конституції ще п'яти країн забезпечують захист виключно на основі сексуальної орієнтації – це Мексика, Нова Зеландія, Португалія, Південно-Африканська республіка та Швеція. Авторка наголошує, що у всьому світі конституційний захист прав ЛГБТ залишається рідкісним явищем, особливо у контексті порівняння з положеннями про заборону дискримінації за ознакою статі (153 країни), раси чи етнічної приналежності (147 країн) або релігії (146 країн) [6].

Також, за даними інтерактивної мапи ILGA World, у державах-учасниках ООН конституційний захист від дискримінації гарантовано: за сексуальною орієнтацією – 12 держав; за гендерною ідентичністю – 5 держав; за гендерним самовираженням – 1 держава та за статевими ознаками – у жодній з держав [7].

Наведена статистика свідчить про те, що Україна не єдина держава у світі, яка «не квапиться» із включенням до конституційних законів положень про недискримінацію і рівність прав та свобод ЛГБТ осіб. Водночас, наведені дані вказують на поступове збільшення кількості країн, які гарантують права і свободи ЛГБТ осіб на законодавчому рівні. Очевидно, наша держава також має долучитися до передових демократичних практик, забезпечивши рівне і неупереджене ставлення до всіх категорій громадян. Про потребу змін додатково свідчить статистика, адже у звіті Київського міжнародного інституту соціології (KMIC) від 17.06.2024 йдеться про те, що понад 70 % українців підтримують рівні права для представників ЛГБТ спільноти [8].

Переходячи до висвітлення основних перешкод належному забезпеченню прав і свобод ЛГБТ осіб в Україні можна навести декілька прикладів. Насамперед, вони зосереджені у площині змін до законодавства. По-друге, вони мають бути відображені у діяльності державних інституцій.

Так, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) у Десятому перегляді Міжнародної статистичної класифікації хвороб і проблем, пов'язаних зі здоров'ям (МКХ-10) виділяє категорію «розлади гендерної ідентичності». У новому перегляді (МКХ-11) запропоновано нову категорію – «гендерна неузгодженість», що входить до нового параграфу «стани, що відносяться до сексуального здоров'я» [9, с. 28]. Відповідно, реалізація права на зміну (корекцію) статевої належності у вітчиз-

няному законодавстві більше не має бути пов'язаною із медико-біологічними та соціально-психологічними показаннями та не відноситься до патологій. Інший приклад стосується рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) від 01.06.2023 (Заява № 75135/14), згідно з яким було визнано порушення Україною статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Європейської конвенції з прав людини. Справа стосувалася неможливості для заявників згідно з українським законодавством укласти шлюб або будь-який інший тип цивільного союзу, яким би визнавалися їхні стосунки, що становить дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації [10].

Говорячи про інституційні зміни, окремими правозахисниками та громадськими активістами піднімається питання про запровадження окремих посад спеціалізованих уповноважених (омбудсманів) з дотримання прав ЛГБТ осіб, або про створення відповідних спеціалізованих інституцій. Зауважимо, що з метою контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні функціонує інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений). Утім, прихильники таких змін обґрунтовують свою позицію тим, що обсягу повноважень Уповноваженого недостатньо для здійснення ним ефективної та всебічної протидії дискримінації за ознаками СОГІ в Україні.

Отже, цілком слушним у післявоєнний може бути розгляд питання про внесення змін і доповнень до статті 24 Конституції України стосовно розширення переліку ознак, за якими особа є захищеною від дискримінації, шляхом виокремлення сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Так само заслуговує на увагу можливість оптимізації процедури зміни (корекції) статевої належності для громадян України, згідно з рекомендаціями, викладеними у Міжнародній статистичній класифікації хвороб і проблем, пов'язаних зі здоров'ям (МКХ-11) та закріпленням відповідних змін і доповнень у статті 51 Основ законодавства України про охорону здоров'я.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід визнати, що забезпечення прав і свобод ЛГБТ осіб в Україні залишається недостатньо ефективним. Розмаїття проблем, що мають тут місце, пов'язані головним чином із відсутністю чіткого правового статусу ЛГБТ осіб в Україні. Попри позитивні зарубіжні приклади закріплення прав і свобод ЛГБТ у національних законах, а також судову практику ЄСПЛ, Україною допоки не вживаються активні кроки для виправлення поточної ситуації на краще.

Відповідно, серед активно обговорюваних пропозицій слід підтримати прискорення адаптації національного законодавства у відповідності до передових демократичних стандартів, шляхом розширення переліку захищених ознак за якими особи є захищеними від дискримінації. Натомість доцільність утворення спеціалізованої інституції із забезпечення прав і свобод ЛГБТ осіб в Україні потребує ретельного опрацювання фахівцями, правозахисниками та представниками ЛГБТ організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>.
2. Уварова О. Гендерна ідентичність і сексуальна орієнтація як підстави дискримінації: обговорення проекту Конституції України. 2015. URL: <https://commons.com.ua/uk/genderna-identichnist-i-seksualna-oriyentatsiya-yak-pidstavi-diskriminatsiyi-obgovorennya-projektu-konstitutsiyi-ukrayini>.
3. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.
4. Логвиненко Б., Уварова Н. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». К.: ВД «Кондор», 2024. 108 с.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.
6. Denly, C. (2016). LGBT rights and protections are scarce in constitutions around the world, UCLA study finds. URL : <https://newsroom.ucla.edu/releases/lgbt-rights-and-protections-are-scarce-in-constitutions-around-the-world-ucla-study-finds>.
7. Legal Frameworks. Constitutional protection against discrimination. ILGA. URL : <https://database.ilga.org/constitutional-protection-lgbti>.
8. Горлач П. 70,4 % українців вважають, що люди з ЛГБТК+ повинні мати ті самі права, що й решта громадян: опитування. Суспільне культура. 2024. URL : <https://suspilne.media/culture/771209-704-ukrainciv-vvazaut-so-lgbtk-ludi-povinni-mati-ti-sami-prava-so-j-resta-gromadan-opituvanna>.
9. Гербут В.С. Право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність: сутнісний зміст та гарантії захисту: монографія. Ужгород, 2019. 264 с.
10. Справа «Маймулахін і Марків проти України» (Заява № 75135/14): Європейський суд з прав людини. Рішення від 01.06.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i96#Text.